

Окремі аспекти зустрічних обов'язків через призму їх виконання у договірному зобов'язанні

Цибань А. А.¹

Опубліковано	Секція	УДК
30.01.2024	Право	347.4

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.11202578>

Ліцензовано за умовами Creative Commons BY 4.0 International license

Анотація. Наукова стаття присвячена дослідженню зустрічних цивільних обов'язків у договірному зобов'язанні. Необхідність дослідження вказаної тематики є вкрай важливим як для теоретико-правової складавої цивілістики, так і для правозастосовчої практики, оскільки цивільні обов'язки є обов'язковим елементом змісту цивільного правовідношення, без виконання яких досягнення необхідного правового результату стає неможливим. Обумовлюючим фактором приділення належного інтересу до категорії «зустрічності» у розрізі виконання цивільних обов'язків у зобов'язаннях виступає необхідність у створенні єдиного комплексного підходу до дослідження вищевказаного правового явища. В рамках наукової роботи першочергову увагу зосереджено на такій правовій конструкції – як «зустрічні» цивільні обов'язки, які запропоновано розглянути через призму спроби визначення порядку та механізму їх виконання. Аналіз нормативної бази дає змогу визначити зустрічні обов'язки у якості обов'язків, виконання яких обумовлює виконання обов'язків другою стороною договірному зобов'язання. В межах даного дослідження зазначається, що вказані обов'язки є взаємопов'язаними та охоплюються предметом договору, що є свідченням їх виникнення з однієї підстави. Важлива характерна риса зустрічних обов'язків у вигляді – взаємопов'язаності має виходити з однієї підстави виникнення зустрічних обов'язків та передбачати такі ознаки, як належність та безумовність виконання дій які виступають змістом самого зустрічного обов'язку. У роботі зазначено, що попри загальне правило про одночасність виконання зустрічних обов'язків, вартим уваги є черговість такого виконання, яке простежується у тому, що поки не буде виконано обов'язок однією стороною, друга сторона не зможе приступити до виконання свого обов'язку. У статті наводиться теза про те, що у випадку поставлення виконання обов'язку в залежність від виконання іншою стороною договору іншого зустрічного обов'язку, то до моменту виконання зустрічного обов'язку встановлений договором обов'язок знаходиться у так званому «незрілому» стані. У такому випадку логічним стає факт того, що у кредитора не виникає права вимоги через невиконання зустрічного обов'язку, а отже передбачений цивільно-правовим договором зустрічний обов'язок не переходить у стадію боргу (обов'язкового виконання).

¹ к.ю.н. старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Ключові слова: категорія зустрічності, цивільні правовідносини, виконання зобов'язань, зустрічні обов'язки, зустрічні інтереси, зобов'язання, договір, договірні зобов'язання, невиконання чи неналежне виконання зобов'язання

Specific features of contractual obligations through the prism of their performing in the contractual obligation

Annotation. The scientific article is devoted to the study of reciprocal civil duties in a contractual obligation. The need to study the specified topic is extremely important both for theoretical and legal compositional civil studies and for law enforcement practice, since civil duties are a mandatory element of the content of civil legal relations, without the fulfillment of which the achievement of the necessary legal result becomes impossible. The determining factor for assigning due interest to the category of "compliance" in terms of the fulfillment of civil duties in obligations is the need to create a single comprehensive approach to the study of the above-mentioned legal phenomenon. In the framework of the scientific work, the primary attention is focused on such a legal construction - as "countervailing" civil duties, which are proposed to be considered through the prism of an attempt to determine the order and mechanism of their implementation. Analysis of the regulatory framework makes it possible to determine counter-duties as duties, the fulfillment of which conditions the fulfillment of obligations by the other party to the contractual obligation. Within the scope of this study, it is noted that the specified obligations are interrelated and covered by the subject of the contract, which is evidence of their occurrence on the same basis. An important characteristic feature of reciprocal obligations in the form of interdependence should be based on the same basis for the emergence of reciprocal obligations and include such features as the propriety and unconditional performance of actions that constitute the content of the reciprocal obligation itself. The paper states that, despite the general rule about the simultaneous performance of opposite duties, the sequence of such performance is worth noting, which can be seen in the fact that until the duty is performed by one party, the other party will not be able to start performing its duty. The article states the thesis that in the case of making the fulfillment of an obligation dependent on the fulfillment by the other party of the contract of another counter-obligation, then until the moment of fulfillment of the counter-obligation, the obligation established by the contract is in the so-called "immature" state. In such a case, the fact that the creditor does not have a right of claim due to non-fulfillment of a counter-obligation becomes logical, and therefore the counter-obligation stipulated by the civil law contract does not enter the stage of debt (mandatory performance).

Key words: category of reciprocal obligations, civil legal relations, fulfillment of obligations, content of the obligation, reciprocal obligations, opposing interests, obligations, contract, subjective civil obligations, contractual obligations, non-fulfillment or improper fulfillment of an obligation

Вступ

Питання пов'язанні із необхідністю забезпечення сталого належного механізму та порядку задоволення приватного інтересу сторін у договірному зобов'язанні, через певний механізм реалізації суб'єктивних цивільних прав та виконання суб'єктивних цивільних обов'язків завжди виступали наріжним каменем цивілістичної парадигми. Одними з них, що становлять цікавість в межах наявного дискурсу, є питання пов'язані із природою виконання цивільних обов'язків, а саме таких їх рис в рамках виконання як: «взаємність» та «зустрічність». Відповідальність за невиконання чи неналежне виконання зустрічних обов'язків в межах зобов'язань та правові наслідки цього, також заслуговують окремої уваги, адже слід погодитись, що такі аспекти є менш

дослідженими ніж загальнотеоретичні та не менш важливі питання присвячені змісту цивільного правовідношення у цілому (цивільним права та цивільним обов'язкам).

Окремі особливості пов'язані із природою суб'єктивного цивільного обов'язку, у тому числі їх виконання, в рамках зобов'язального правовідношення, а саме стосовно зустрічності, взаємності, кореспондуючого зв'язку з певними цивільними правами такого обов'язку, відповідальності за його невиконання чи неналежне виконання підіймалися у працях таких відомих науковців-цивілістів як: О.С. Іоффе, О.В. Дзера, Н.Ю. Голубєва, Є. О. Мічурін, О. О. Отраднава, В.В. Надьон, А.М. Гужва, І. Й. Пучковська, Є. О. Харитонов, О. І. Харитонова та інші. Однак, зважаючи на доволі ґрунтовні дослідження в окресленому напрямку все ж слід зазначити про відсутність єдиного комплексного підходу щодо приведення окреслених питань до спільного знаменника.

Загальновідомо, що договірне зобов'язання є видом такої конструкції як - цивільне правовідношення яке має власну трьохелементну класичну структуру. Ця структура складається з суб'єкта, об'єкта та змісту даного правовідношення, до складу останнього як раз входять цивільні права та цивільні обов'язки. Корелюючий зв'язок між цивільним правом (у вигляді певної можливості) та цивільним обов'язком (у вигляді певної необхідності) є закономірною даністю та передумовою для досягнення необхідного сторонам правового результату та забезпечення охоронюваних законом інтересів цих сторін. Варто нагадати, що сторони двостороннього зобов'язання є носіями, як суб'єктивних цивільних прав, так і суб'єктивних цивільних обов'язків. Цей факт дає можливість зазначити, про можливість існування так званого «зустрічного» характеру виконання сторонами власних цивільних обов'язків в межах двосторонніх зобов'язань, на противагу одностороннім, де така можливість є вкрай суперечливою.

Зустрічні обов'язки було запропоновано визначити як обов'язки, виконання яких обумовлює виконання обов'язків другою стороною договірною зобов'язання, тобто вони мають виникати з однієї підстави, мають бути взаємопов'язаними, основними та охоплюватись предметом договору [2, с.131]. Логічною є теза, що для їх існування має бути передбачене певне середовище, ним якраз має виступати договірне зобов'язання. Так, законодавець опосередковано це визначає закріплюючи у ч. 1 ст. 538 ЦК України норму відповідно до якої, під зустрічним виконанням зобов'язань пропонується розуміти виконання свого обов'язку однією із сторін, яке відповідно до договору обумовлене виконанням другою стороною свого обов'язку [1].

Взаємопов'язаність зустрічних обов'язків є вельми важливою характерною рисою останніх у контексті їх виконання та полягає у тому, що виконання одного обов'язку, по суті обумовлює виконання іншого «зустрічного» обов'язку шляхом вчинення або утримання від вчинення певних дій, другою стороною двостороннього зобов'язання.

Слід підкреслити, що вказана «взаємопов'язаність» охоплюється однією підставою виникнення зустрічних обов'язків. Вартим уваги є й також теза про те, що така взаємопов'язаність може мати не тільки міновий характер (характер обміну) вчинюваних дій, де такий характер саме у запропонованому значенні варто розглядати так, щоб не обмежуватись лише рамками договірною зобов'язання змістом якого є перехід права власності виключно на майно (речі). Важливими рисами зустрічного обов'язку які не можна оминати, є також належність та безумовність його виконання, однак за виключенням дозволених та передбачених законодавством певних альтернативних варіантів (моделей) поведінки які можуть обрати та реалізувати сторони такого зобов'язання.

Зустрічні обов'язки виникають завжди з однієї підстави, яка відповідає предмету договору. На підтвердження можемо навести приклад, відповідно до якого, обов'язку продавця передати товар буде відповідати зустрічний обов'язок покупця його оплатити, або цивільному обов'язку підрядника будуть відповідати зустрічні обов'язки замовника

з оплати результату робіт, надання матеріалів (якщо саме такий варіант передбачено між сторонами), сприяння підрядникові у виконанні робіт, тощо [3, с.131]. Отже, зустрічні обов'язки завжди охоплюються предметом договору та мають так званий взаємопов'язаний характер.

Зустрічний характер основних обов'язків також простежується у виявлених Н.Ю. Голубевою специфічних рисах обов'язку кредитора у двосторонньому зобов'язанні серед яких слід виокремити те, що: 1) вони носять допоміжний та додатковий характер, а також спрямовані на надання боржнику можливості виконати зобов'язання; 2) кредиторські обов'язки може виконувати інша особа й без згоди кредитора (наприклад, виконання зобов'язання нотаріусу, який виконує кредиторські обов'язки); 3) у випадку їх невиконання, по відношенню до кредитора у зобов'язанні можуть застосовуватися лише спеціальні санкції [4, с. 531].

Рухаючись у цьому напрямку В.В. Надьон зазначає, що обов'язком може бути наділена й сторона у вигляді кредитор, а не лише у вигляді боржника договірному зобов'язання. Відповідно до цього можемо констатувати, що у двосторонньому договорі правам та обов'язкам однієї сторони кореспондують зустрічні права та обов'язки другої сторони. З цього випливає, що до тих пір, поки не буде виконано обов'язок однією стороною зобов'язання, друга сторона не в змозі почати виконання свого обов'язку, який було на неї покладено умовами певного цивільно-правового договору [5, с. 182]. Наприклад, згідно ч. 1 ст. 850 ЦК України замовник зобов'язаний сприяти підрядникові у виконанні роботи у випадках, в обсязі та в порядку, встановлених договором підряду. У разі невиконання замовником цього обов'язку підрядник має право вимагати відшкодування завданих збитків, включаючи додаткові витрати, викликані простоем, перенесенням строків виконання роботи, або підвищення ціни роботи [1].

Отже, зазначена взаємопов'язаність зустрічних обов'язків у першу чергу стосується їх виконання, а саме порядку черговості певного надання в рамках договірному зобов'язання. Тобто, іншими словами безпосереднього порядку вчинення необхідних дій сторонами для досягнення необхідного правового результату та задоволення взаємних інтересів.

Вказаний порядок дещо деталізується у ч. 2 ст. 538 ЦКУ, відповідно до якої у разі зустрічного виконання зобов'язання, сторони повинні виконувати свої обов'язки одночасно, якщо інше не встановлено договором, актами цивільного законодавства, не випливає із суті зобов'язання або звичаїв ділового обороту [1].

При цьому слід погодитись, що порядок виконання певного договору може встановлюватися не тільки нормативно, а й у самому цивільно-правовому договорі. У такому разі, взаємозв'язок та залежність вчинюваних дій один від одної, які становлять зміст зустрічних обов'язків, мають проявлятися у тому, що саме основні обов'язки у договірному зобов'язанні виконати неможливо до того часу, поки інша сторона зобов'язання не виконає власних договірних «зустрічних» обов'язків [6, с.33].

Варто також надати певне уточнення та наголосити на тому, що обов'язок боржника у договірному зобов'язанні проходить певні стадії серед яких можна виокремити наступні: 1) цивільний обов'язок, строк виконання якого ще не настав; 2) цивільний обов'язок, що має бути виконаний у певний часовий проміжок під загрозою прострочення виконання; 3) цивільний обов'язок, який не було виконано вчасно, та як наслідок, що передбачає за собою настання цивільно-правової відповідальності, яка у свою чергу, не виключає виконання обов'язку у натурі; 4) обов'язок, щодо якого допущено прострочення і до виконання якого з боку кредитора було втрачено інтерес. [2, с. 125].

Оскільки мова йде саме про зустрічні обов'язки, тобто про ті виконання яких ставиться у залежність від виконання іншою стороною договору власного зустрічного

обов'язку, маємо підкреслити, що вищевказана перша стадія цивільного обов'язку, не становить «боргу» (тобто, він ще не є загальнообов'язковим до виконання) через ненастання часу його виконання, а отже як наслідок, право вимоги зі сторони кредитора, також по відношенню до нього не виникає, або відсутнє. Таким чином, якщо ж виконання обов'язку поставлено в залежність від виконання іншою стороною цивільно-правового договору зустрічного обов'язку, то до моменту виконання цього зустрічного обов'язку, встановлений договором обов'язок сторони такого двостороннього зобов'язання знаходиться у так званому «незрілому» стані.

У контексті вказаного аспекту можна згадати й те, що у римському приватному праві є відомий принцип відповідно до якого, зобов'язання починало діяти лише тоді, коли наступала умова, у випадку якщо сама умова відпадала, то передбачалося, що таке зобов'язання взагалі й не існувало між сторонами. Це певним чином корелювалося із принципом: «*Quod pendet, non est pro eo, quasi sit*» (латин.), що у свою чергу означає наступне: «те, що було підвішено, не вважається дійсним» [7, с. 7]. Так, як приклад право власності не переходило до набувача від відчужувача до моменту настання встановленої та конкретної умови, і власник міг самостійно розпоряджатися річчю (надавати в оренду, тощо). Однак, такі розпорядження щодо речі були актуальними лише у випадку якщо така умова за правочином щодо відчуження речі відпадала. Тим не менш, цивільно-правовий договір до настання вказаної умови не можна було вважати нікчемним, тому що сторони все ж таки досягли певної угоди і правовідносини між цими сторонами вже встановилися. Зобов'язання до настання цієї умови перебувало ніби «у стані очікування». У контексті договірних зобов'язань «з умовою» можна було застосувати новацію, прощення боргу, забезпечити заставою. Визначена річ у якості об'єкта зобов'язання з умовою до настання чи відпадання умови не могла бути відчужена безумовно, адже права кредитора мали би бути забезпечені та гарантовані [7, с. 7].

Вищевказана теза, підтверджується зокрема висновком із рішення КГС ВС у справі №926/2750/22 від 12.04.2023 р., відповідно до якого визначаються особливості та порядок зустрічного виконання договірних зобов'язань. В межах вказаного судового рішення, касаційним судом зроблено правовий висновок, відповідно до якого у подібних спірних правовідносинах заснованих на договорі поставки де має місце необхідністю здійснення авансового платежу у якості передплати та за відсутності виконання такого обов'язку у вигляді здійснення даного платежу з боку покупця у вказаному зобов'язанні щодо поставки товару, у сторони постачальника не виникає та не має виникати зобов'язання (обов'язку) з його поставки, а отже й відповідно до цього не виникає право вимагати здійснення оплати за цим товаром, що є предметом такого договору [8]. У такому випадку простежується, що у кредитора не виникає права вимоги через невиконання зустрічного обов'язку, а отже встановлений договором обов'язок не переходить (не перейшов) у стадію боргу. У контексті даного прикладу до речі, варто також зазначити, що обов'язок покупця оплатити поставку товару, чи то зробити передплату за таку поставку та обов'язок постачальника поставити сам товар не можна вважати зустрічними обов'язками у прямолінійному та буквальному значенні, адже їх виконання по-суті просто не залежать прямо один від одного. Тобто, як було зазначено вище, зустрічні обов'язки мають бути основними у такому зобов'язанні та повинні бути обов'язково взаємозалежними один від одного, де виконання одного обов'язку повинно обумовлювати виконання іншого стороною цього зобов'язання.

Таким чином, незважаючи на відсутність в українському праві імплементації концепції «зустрічного задоволення», не здійснення з боку сторін зобов'язання дій направлених на його виконання слід розглядати як підставу припинення такого зобов'язання, у тому випадку якщо інтерес сторін до нього вже був втрачений та з

обов'язковим урахуванням того, що жоден із цивільних обов'язків, передбачених договором не перейшов у категорію «боргу».

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Електронний ресурс. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 29.12.2023).
2. Цибань А. А. Суб'єктивний цивільний обов'язок як елемент зобов'язального правовідношення : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : 12.00.03. Харків, 2018. 226 с.
3. Надьон В.В. Характерні ознаки суб'єктивного цивільного обов'язку (теоретичний аспект). Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. 2017. № 13. С. 78-87.
4. Голубева Н.Ю. Зобов'язання у цивільному праві України: методологічні засади правового регулювання: моногр. Одеса, 2013. 642 с.
5. Надьон В. В. Суб'єктивний обов'язок як елемент змісту цивільних правовідносин: монографія. Харків, 2017. 392 с.
6. Skrupnyk, V. (2023). Application of the right to suspension or complete or partial disclaimer of performance of the obligation in case of failure to fulfill the counter obligation by the counterpart. ScienceRise: Juridical Science, 1 (23), 30–37. doi: <http://doi.org/10.15587/2523-4153.2023.273886>
7. Гудков Д. В. Проблеми кваліфікації відносин сторін до вирішення відкладальної умови. Вісник цивільного права. 2015. № 3. С. 7–56.
8. Постанова КГС ВС від 12 квітня 2023 року у справі № 926/2750/22 Електронний ресурс. URL:<http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=110427820&red=10000346d876810ae68733424c3240bc45121e&d=5> (дата звернення: 29.12.2023)